

Soouuringud: kuhu edasi?

Eve Annuk

Käesolev Ariadne Lõnga erinumber on saanud teoks tänu konverentsile „Soouuringud Eestis: hetkeseis ja arengud“, mis toimus 3.–4. oktoobrini 2013. aastal Eesti Kirjandusmuuseumis. Konverents püüdis piiritleda eesti soouuringute kui teadusliku uurimisvaldkonna hetkeseisu ja tulevikuväljavaateid, olles mõtteliseks järjeks 2007. aastal Raili Põltsaare ja Leena Kurvet-Käosaare poolt Tartu Ülikoolis korraldatud soouuringute konverentsile.

Konverents sai võimalikuks tänu Eesti Teadusfondi finantseeritud uurimisprojektile „Sooküsimus Eestis: kohalik olukord ja rahvusvahelised mõjud“ (2011–2014), mis keskendus sooküsimuse analüüsile nii ajaloolises perspektiivis kui ka tänapäeval – alates 19. sajandi lõpu soodiskursustest kuni sooliste arusaamade ja representatsioonideni Eesti kui postsotsialistliku ühiskonna kontekstis.

Kuna tegemist oli ühe esimese sooküsimusele keskenduva projektiga, tuli olla oma-moodi teerajaja rollis, sest uurimisväli oli avar ja varasemaid alusuuringuid vähe. Projekti tulemused näitavad, et Eesti soodiskursuste kujundamisel on olnud suur roll rahvusluse ideoloogial, nõukogude aja soolise võrdõiguslikkuse ideoloogial ja taasiseseisvunud Eestis domineeriva positsiooni omandanud neoliberaalistlikul ideoloogial.

Kuigi soouuringute valdkond pole Eestis enam uus – selle tekkimisaeg jääb 1990. aastate algusesse –, ei ole Eestis toimunud sel alal olulist läbimurret ning puudub institutsionaalne tugi. Soouuringutega tegelemine on ikka veel väheste asjast huvitatute pärusmaa ja ka süstematiseeritud õpetus sel alal on ülikoolides alles algjärgus.

Soouuringute alast diskussiooni on edendanud juba aastast 2000 ilmuv teadusajakiri Ariadne Lõng. Sellele vaatamata ei ole eesti teadusruumis soouuringud ja sooline vaatenurk laiemalt eriti nähtavad. Osaliselt võib seda seostada teadusraha nappusega, mis ei soodusta uute ja interdistsiplinaarsete uurimissuundade esilekerkimist. Siiski mängib ka ühiskonna üldine konservatiivsus oma osa, sest Eestit on iseloomustatud kui konservatiivset ja postsotsialistlikku Ida-Euroopa riiki. Sellises kontekstis mõjub sooteema tõstatamine sageli mitte avatud diskussiooni, vaid sallimatust ja vihakõnet tekitavalt.

Samas on sootemaatika Eesti ühiskonnas aktuaalne, puudutades ühiskonna erinevaid tasandeid, nagu näitas ka kooseluseaduse vastuvõtmisega seotud terav diskussioon 2014. aastal. Soolise ja seksuaalse identiteediga seotud teemade mõistmist ja nende üle arutlemist piiravadki eesti ühiskonna vähene teadlikkus ja informeeritus ning põhjendamatud, sageli nõukogude ajast pärit eelarvamused.

Nõukogude aja ametlik soolise võrdõiguslikkuse poliitika oli vastuolulise tähendusega, sest kuigi naistele garanteeriti meestega võrdsed õigused, eksisteeris ka ühiskonna sooline kihistumine. Ametliku võrdõiguslikkuse retoorika varjus säilitas elujõu patriarhaalne sooideoloogia, mis taastootis soolisi eelarvamusi nii argielu tasandil kui ka professionaalses sfääris. Naistele garanteeriti küll õigus töötada, kuid nad jõudsid harva oma eriala tipp-positsioonidele. Toimis ka sooline tööjaotus, sest enamasti töötasid naised siiski traditsiooniliselt naiselikeks peetavatel aladel.

Privaatsfääris säilis aga traditsiooniline rollijaotus, sest vaatamata täiskoomusega töötamisele väljaspool kodu olid naiste hooleks ka kodutööd ja seda nõukogude vähearenenud majanduse tingimustes. Nõukogude ametlik töötava naise kuvand, mis tõstis esile eelkõige naisi kui (odavat) töajõudu ja mille ilmekaiks näiteks on naistraktori kujutis, on loonud ettekujutuse nõukogude ühiskonnast kui sooliselt „liiga“ võrdõiguslikust, tekitades sellisena vastureaktsiooni soolise võrdõiguslikkuse ideedele laiemalt.

Eesti nõukogude aja kogemust võib mõista mõneti erilisena endise Nõukogude Liidu kontekstis ja ka praeguse Ida-Euroopa kontekstis. Nõukogude Liidu osana oli Eesti kõige „läänelikum“ vabariik nii majanduslikus, geograafilises (Soome lähedus) kui ka ideoloogilises mõttes, eripära lisas Eestile ka omariikluse kogemus.

Üleminek sotsialismilt kapitalistlikku turumajandusse toimus Eestis sujuvamalt kui paljudes teistes endistes sotsialismimaades, millega on seletatud ka Eesti suhtelist majanduslikku edukust praegustes oludes. Soolised suhted ja sooideoloogia ei ole ühiskondlike muutustega siiski alati kaasa tulnud.

Eesti taasisesivsusega tekkis ühelt poolt soodne pinnas feministlikele ideedele. 1990. aastate alguse vaba ühiskondlik õhustik soodustas uute ideede omaksvõttu, kuid naisliikumist kui sellist (nagu see oli arenenud lääneriikides 1960.–1970. aastatel) Eestis siiski ei tekkinud. 1990. aastate Eesti feminism oli eelkõige nn. akadeemiline feminism. Feministlike ideede levitajateks ja sellest kirjutajateks olid akadeemilises sfääris tegutsevad naised ja ka mõned mehed (nt. Väljataga 1996, Krull 2001). Feministlikud ideed tundusid intellektuaalidele põnevad, sest suhestusid tollal populaarseks muutunud poststrukuralistlike ideedega. Seetõttu kajastati feministlikke seisukohti näiteks kirjandusuurimises, kus feministlikust teooriast pärit vaatenurgad pakkusid uudseid

lähenedamisvõimalusi kirjanduslikele tekstidele. Ka kunstipraktikas kajastusid feministlikud teemad. Mitmed eesti naiskunstnikud tõid oma loomingus esiplaanile feminismi, suhestudes selle kaudu ühiskonna soolise temaatikaga, samuti korraldati feministliku kunsti näitusi. Feministlikke ja naisuuringutega seotud teemasid kajastati ka televisioonis (nt. saated „Feminism algajale“ ETV-s ja „Naisuuringud ja feminism“ Kanal 2-s 1996. aastal) ning ilmus feminismi klassiku S. de Beauvoiri „Teise sugu-poolle“ eestikeelne tõlge.

Teisalt hakati taasisesivsusega Eestis rõhutama rahvuslik-konservatiivseid väärtusi ning neoliberalistlikku maailmavaadet, mis säilitasid pigem traditsioonilisi soosuhteid ning sooideoloogiat. Kuigi liitumine Euroopa Liiduga 2004. aastal tõi kaasa vajaduse soosuhteid moderniseerida vähemalt seaduste tasandil (võeti vastu soolise võrdõiguslikkuse seadus), säilisid paljuski vananenud hoiakud, mis mõjutasid ka töajõuturgu. Eesti sooline palgalõhe on senini üks Euroopa Liidu suurimaid. Vastuolu naiste kõrge tööhõive ja haridustaseme ning vananenud soolistes arusaamadade vahel iseloomustabki Eesti soosuhteid.

Kuna Eestis ei ole senini feminismi laiema ühiskondliku liikumise mõttes, on puudunud ka avaram ettevalmistav kandepind, mis muudaks sooküsimuse avalikkuse jaoks mõisteta-vaks, n.-ö. igapäevarealsuse osaks. Feminism on Eestis jäänudki peamiselt akadeemilise feminismi – soouuringute – ja teatud kunsti- ning kultuuripraktika valdkonda.

Akadeemilise uurimissuunana toovad soouuringud fookusesse sooküsimuse (vt. Marling-Põldsaar 2011a, 2011b). Kasutades sugu analüütilise kategooriana, uuritakse ühiskonda ja kultuuri, tuues esile neutraalseks peetud nähtuste soolise/soolistatud olemuse.

Soolisuse uurimine on oluline mitmes mõttes. Teaduslikus mõttes aitab see esile tuua

uusi vaatenurki ja uurida varem uurimata nähtusi. Soouuringud loovad võimaluse eri teadusalasid ühendavaks lähenemiseks, mis võib olla viljakas ja inspireeriv. Soouuringud mõjutavad ka ühiskonnaelu laiemalt. Ühiskonnas, kus arvestatakse erinevustega ja inimesi ei diskrimineerita nende tõttu, on kõigil parem elada. Ka kultuuri valdkonnas ei saa soolisusest mööda vaadata, sest kultuuri kaudu luuakse samuti soolisi identiteete.

Sooline erinevus bioloogilises mõttes ongi ainult alus, millele ühiskond ja kultuur on üles ehitanud oma tähendusvõrgustikud. Soo bioloogiline ja sotsiokultuuriline aspekt on omavahel lahutamatu läbipõimunud. Soolised tähendused mõjutavad meid iga päev, vahel märkamatuks erinevatel tasanditel, seda ka argielupraktika ja stereotüüpide kaudu, millega taastoodetaksegi soolisust, tähendusi, mis kaasnevad meheks ja naiseks olemisega.

Soolised kujutised ümbritsevad meid visuaalsetes ja tekstilistes representatsioonides, nagu meedia, kirjandus või film. Näiteks Oskar Lutsu loodud tegelaskujud Arno ja Toots on omamoodi eesti mehelikkuste arhetüübid – Arno kui unistav loominguline natuur, Toots kui aktiivne tegutsesja.

Arusaamad mehelikkusest ja naiselikkusest on ajas muutuvad. Nii erinevad 19. sajandi ettekujutused naiseks ja meheks olemisest tänapäevastest arusaamadest meeste ja naiste kohta. Näiteks arvas rahvusliku liikumise suurkuju Carl Robert Jakobson 1881. aastal ajalehes Sakala naiste olemuse ja rolli kohta järgmist: „Esmalt peame naisterahva vaimuharimise juures naise loomust tähele panema. Naise loomus on seesugune, et üksi perekonnas ja omas majas ja laste seas oma tegevuse valda leiab ja üksi seal tema ülem õnnetundmine öitseda võib.“ (Jakobson 1881, 1). Jakobsoni jaoks oli mees see, kes töötab, loob varandust, kes vaimuvallas tegutsedes uurib uusi mõtteid ja on rahvusliku hoiakuga, naine aga peab hoolitsema kodu ja perekonna

eest; naine on mehe tegevuste kõrval nagu päike, kes ise tööd ei tee, aga kelle kiired sünnitavad elu ja sigindust. Tänapäeva kontekstis, kus valdav enamik naisi töötab väljaspool kodu, tundub selline arusaam iganenuna, kuigi rahvuslik-konservatiivsed ideoloogid üritavad seda mõnikord ideaaliks seada.

Feminismi ja soouuringute ajalugu Eestis ongi seotud 19. sajandi rahvusliku ärkamisajaga. Rahvuslik liikumine tõi kaasa nii rahvusliku eneseteadvuse tõusu kui ka tõstis esile naiste hariduse temaatika. Eesti naiste eneseteadvust püüdis äratada esimene eesti feminist Lilli Suburg (1841–1923) ja tema foorumiks sai ta enda loodud ajakiri Linda. Suburgi feminismi võib määratleda intellektuaalse feminismina, mis põhines valgustusideedel. Suburg jäi oma feminismiss üksikuks, sest 19. sajandi lõpul ei olnud Eestis veel naisliikumist ja seetõttu puudus ka Suburgi ideid mõistev lugejaskond. See tekkis alles 20. sajandi algul, 1905. aasta revolutsiooniideede kontekstis, mis tõi esile ka sooküsimuse.

Lilli Suburgi kui eesti soouuringute eelkäija tööd näitavad seda, et soodiskursus ja soouuringud ei ole Eestis ainult „võõras“, Lääne-Euroopast imporditud nähtus, vaid et sooküsimuse käsitlemisel on ka meie oma juured, meie oma intellektuaalne traditsioon.

Eesti ajalooline taust mõjutab nähtamatu allhoovusena tänaseidki soolisi arusaamu. Neid mõjutab samuti haridussüsteem ja eriti meedia, mis taastoodab soolisi stereotüüpe, aga pakub ka uusi, ebatraditsioonilisi soolisi identiteete.

Tegelikult elamegi ajastul, mil traditsioonilised arusaamad soost ja soolisusest on kiiresti muutumas, kuigi Eestis on võrreldes lääneriikidega see protsess aeglasem. Eestis levinud traditsioonilised, konservatiivsed hoiakud põrkuvad 21. sajandi nõudmistega – uute ideede ja vaatenurkadega soolisusele, soolisele identiteedile ja sooprobleemataikale laiemalt. Samas on Eesti mõneti unikaalses olukorras. Eesti postsotsialistliku situatsiooni eripäraks

(Koobak, Marling 2014) on see, et Eestis ristuvad erinevad, eri ajastutest mõjutatud soodiskursused ja ühiskondlik-ajalooline reaalsus, mis on piiritlenud ja määratlenud meeste ja naiste erinevaid rolle ning üldisi soolisi arusaamu ühiskonnas. Selline areng ei ole siiski ainult Eesti eripära, vaid sarnaneb teiste Baltimaade, aga laiemalt ka Ida-Euroopa postsotsialistlike riikide kogemusega (vt. nt. Eglitis 2002, 201–205).

Selles kontekstis võib küsida, millist rolli täidavad eesti soouuringud ja millist uut teadmist nad loovad? Kas see teadmine on oluline ning kuidas see suhestub ühiskonnaga?

Neile ja paljudele teistele küsimustele püüdiski vastuseid leida konverents „Soouuringud Eestis: hetkeseis ja arengud“, mille ettekannetest valiku avaldame siinses Ariadne Lõnga erinumbris.

Teemanumbri avab Raili Marlingu ja Redi Koobaku artikkel eesti soouuringutest ajakirja Ariadne Lõng põhjal. Artikkel käsitleb Ariadne Lõnga rolli eesti soouuringute maastikul, vaadeldes avaldatud artiklite temaatilist ulatust ja piiritledes eesti soouuringute „väljakujutust“. Autorid leiavad, et Eesti ühiskondliku konteksti tõttu on soouuringud võtnud sotsiaalselt aktiivsema rolli, kui see on soouuringutel olnud lääneriikides. See on mõjutanud ka ajakirja teemade valikut ja rõhuasetusi. Autorid toovad esile, et eesti soouuringud on pigem liitvad, mitte eri valdkondade meetodeid ja teoreetilisi perspektiive integreerivad. Teiseks pole eesti soouuringud kriitiliselt suhestunud lääne feministliku teooriaga.

Katrin Kivimaa artikkel „Feministlikud näitused ja kuraatoripraktika Balti riikides“ vaatleb feministlike näituste kureerimise ajalugu Baltimaades 1990. aastate keskelt kuni 2012. aastani. Artikkel toob esile seda nähtust iseloomustava sisulise ja põlvkondliku järjepidevuse. Autor keskendub oma analüüsis Eestile, kus feministliku kunsti ajalugu on kureerimispraktikat kõige rohkem mõjutanud.

Hannaliisa Uusma artikkel „Romantiline *macho*: mässav mees Eesti punk-rokis“ uurib Eesti punk-rokkbändi Vennaskond näitel mehelikkuse konstrueerimise viise, kogemusi, hoiakuid ning tähendusi rokkmuusika kontekstis. Mehelikkuse tähenduse lahtimõtestamisel on arvesse võetud nii punk- ja rokkmuusika rituaalide ning normide kui ka postsotsialistliku ühiskonna ja kultuuriruumi võimalikku mõju.

Kadri Aaviku artikli „„Siis ma sain aru, et sa ei peagi tark olema – sul peab tutvus olema“: sotsiaalse kapitali kasutamisest venekeelsete naiste töö narratiivides“ rõhuasetus on töö narratiivide analüüsil. Autor uurib seda, kuidas esitatakse sotsiaalset kapitali venekeelsete naiste töö narratiivides, mille kaudu tulevad ka esile normid Eesti tööturul ja laiemalt ühiskonnas, mis eelistavad eestlust, maskuliinsust ja noorust ning konstrueerivad ja positsioneerivad venekeelseid naisi normist eristuvatena, nn. „sisemiste võõrastena“.

Andra Siibaku ja Kristi Vinteri artikkel „„Ma tahaks olla Pommimees!“ – lasteaialiste meedialemmikute analüüs ja nende võimalik kasutamine väärtuskasvatases ja sootundlikus hariduses“ käsitleb eelkooliealiste laste meediaeeskujusid ja võimalusi nende kasutamiseks meediahariduses ning sootundlikus kasvatases. Intervjuud lastega näitasid, et laste meedialemmikud on väga soostereotüüpsed ning lapsed püüavad neid matkida. Seetõttu pakuvad autorid välja võimaluse nende meediaeeskujude kasutamiseks lasteaias õppetöös, et nende kaudu õpetada nii analüütilist mõtlemist kui ka inimeseks olemist laiemalt.

Tiiu Kuurme käsitleb artiklis „Kooli sugupool ja sugupool koolis haridustegelaste tõlgendustes“ kooli kui institutsiooni, mis toodab soolisi stereotüüpe. Kuigi koolis märgatakse sugude erinevat käitumist ja arengukiirust, peetakse seda loomulikuks. Soolist võrdõiguslikkust ja soolisi stereotüüpe ei peeta kooli kontekstis probleemiks. Autor leiab, et sellise

situatsiooni jätkumine vähendab tulevikus nii poiste kui ka tüdrukute elu kvaliteeti ning devalveerib hariduse väärtust ühiskonnas.

Kairit Kauri artikkel „Ülevaade Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuurist kuni 1840. aastani“ vaatab põhjalikult Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuuri alates keskajast kuni 1840. aastani. Kuigi kirjutavaid naisi oli vähe, olid nad 1840. aastaks jõudnud avaldada nii luulet, proosat kui ka draamat. Naised kirjutasiid nii ilukirjandust kui ka saatsid kaastöid ajakirjandusele. Samuti tegelesid naised Euroopa kirjanduse vahendamise ja ning ka lugejatena oli naistest saanud arvestatav sihtgrupp.

Kaks ülevaateartiklit käsitlevad väga erinevaid teemasid. Rebecka Põldsami „Kväärid kunstipraktikad Ida-Euroopas“ tegeleb Eestis väheuuritud teemaga, kvääri (ingl. k. *queer*) mõiste määratlemise ja kolme kväärkunsti juhtumiuuringu analüüsiga. Artiklis mõtestatakse kväär kunstipraktikate ambitsioone, mis kätkevad endas soovi muuta olemasolevat situatsiooni.

Tiina Veikati artikkel „Kuidas prantsuse naised naisteks said: naised ja ajakirjandus Prantsusmaal 1830–1930“ annab ülevaate ajakirjanduse ja feminismi ühisest arengust Prantsusmaal ajavahemikul 1830–1930. Tutvustatakse rohkem ja vähem tuntud naisajakirjanikke, kes aitasid kaasa Prantsuse ajakirjanduse liberaalsemaks muutumisele ning muutsid nii mõnigi kord ka ajakirjanduse olemust.

Täna kõiki autoreid, samuti retsensente, toimetajat Raili Marlingut ning keeleteimetaja Riina Pihlakut.

Konverents sai võimalikuks tänu uurimisprojektile „Sooküsimus Eestis: kohalik olukord ja rahvusvahelised mõjud“ (ETF grant nr. 8875) ning sihtfiinantseeritavale teadusteemale „Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus“ (SF

0030065s08). Käesolev publikatsioon on valminud uurimisprojektide „Sooküsimus Eestis: kohalik olukord ja rahvusvahelised mõjud“ (ETF grant nr. 8875) ning „Kirjanduse formaalsed ja informaalised võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal“ (IUT22-2) raames.

Kirjandus

Eglitis, D. S. (2002). *Imagining the Nation. History, Modernity and Revolution in Latvia*. The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania.

Jakobson, C. R. (1881). *Meie tütarlaste koolitamisest*. Sakala, 2, 10. jaanuar, 1.

Koobak, R.; Marling, R. (2014). The decolonial challenge. Framing Post-Socialist Central and Eastern Europe within transnational feminist studies. *European Journal of Women's Studies*, 4, 1–14. DOI: 10.1177/1350506814542882

Krull, H. (2001). *Feminism ja eesti kogukond*. KesKus, 4, 14.

Marling-Põldsäär, R. (2011a). *Out of the Room of One's Own: Gender Studies in Estonia*. *Aspasia: International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History*, vol. 5. Berghahn Books, New York, 157–165.

Marling, R. (2011b). *Sissejuhatus soouuringutesse*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 7–17.

Väljataga, M. (1996). *Feminism ja filosoofia*. Vikerkaar, 11–12, 150–160.